

פרשת נח: האם יש לאכול "אוצר בית דין" בשמיטה

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה שלאחר צאתו מהתיבה, החל נח בנטיעת כרם. נחלקו הפרשנים, האם הייתה בעיה בכך ששתל כרם, מחלוקת הסובבת סביב המילה 'ויחל'. רש"י (ד"ה ויחל) פירש, שאכן נח חטא בכך שהדבר הראשון שנטע הוא כרם, ולשיטתו הפירוש למילה ויחל הכוונה - עשה עצמו כחולין.

הרמב"ן (שם) חלק וסבר, שהמילה ויחל מסמלת על לשון ההתחלה, כאשר נח יצא מהתיבה הוא החל בנטיעת הכרם וכפי שעשו הראשונים לפניו, מתוך כוונה לרשת את הארץ וליישבה. לשיטתם, לא הייתה בעיה בעצם שתילת הכרם, אלא בתוצאות שהתלוו אליו, שתייה מרובה של יין הגורמת לבעיות (ועיין בדף לפורים שנה ב').

לפני מספר שבתות בדף לפרשת ראה (שנה ד') עסקנו בשאלה, האם יש לסמוך על היתר המכירה. ראינו את הצדדים שיש בשאלה זו, את דברי האוסרים והמתירים. השבוע ניגע בנושא הקשור לנושא זה, האם יש לאכול אוצר בית דין בשמיטה. ניגע בשאלה מה הוא אוצר בית דין, היתרונות של פתרון זה והחסרונות בו, ואחר כך נשווה אותו להיתר המכירה.

קדושת מעות שביעית

מהו אוצר בית דין? ראשית, יש לפתוח במורכבות שיש בקניית פירות הקדושים בקדושת שביעית, ומתוך כך תתברר מעלתם של פירות מאוצר בית דין, שקדושים בקדושת שביעית, אך דרך שיווקם שונה.

הגמרא במסכת סוכה (מ"ב) כותבת, שבניגוד לפירות הקדושים בקדושת מעשר שני, שכאשר פודים אותם קדושת הפירות עוברת לחול על הכסף ופוקעת מהפירות, כאשר קונים פירות שביעית - הקדושה חלה גם על מעות הקנייה וגם על הפירות. בנוסף לכך שיש להיזהר שלא לזלזל בפירות השביעית, לעובדה שהכסף נהיה קדוש בקדושת שביעית ישנן מספר השלכות:

א. ראשית, המשנה במסכת שביעית (ח, ה) כותבת, שבכסף קדוש בקדושת שביעית ניתן לקנות אוכל בלבד. בטעם הדבר נימק **הרמב"ן** (עבודה זרה ס"ב ע"א), שהתורה כותבת ש'השביעית תהיה לאוכלה'. כאשר קונים בכסף אוכל, הקדושה עוברת לחול על אותו אוכל וניתן לקיים את ציווי התורה. לעומת זאת כאשר קונים למשל רהיט, לא ניתן לממש ציווי זה, ובלשונו:

"וטעמא דמילתא (= וטעם הדבר), דדבר הראוי לאכילה, הואיל ונתפס בקדושת שביעית ואפשר לנהוג בו קדושת שביעית - מותר. אבל דמים שאי אפשר לנהוג בהם קדושת שביעית כגון חלוק - אסור, דמפקע להו מקדושתיהו (= שמפקיע אותן מקדושתן) ולא קרינא בהו לאוכלה."

עולה, שבמקרה בו קונים אוכל הקדוש בקדושת שביעית, הכסף שניתן למכור הופך לקדוש, ובמקרים רבים מכשילים אותו באיסור, כיוון שלא בהכרח יקנה באותו הכסף אוכל. אמנם הגמרא (שם, ל"ט ע"ב) כותבת שמותר לקנות מעם הארץ עד מזון שלוש סעודות, כדי שיהיה אפשר להתקיים ולקנות אוכל גם מעמי ארצות, אך שיעור זה הוא מועט ופעמים רבים קונים יותר (ועיין הערה¹).

ב. בעיה שניה המתעוררת בכך שיש פירות שביעית שאינם במסגרת אוצר בית דין, היא בעיית הסחר בהם. הגמרא במסכת עבודה זרה (ס"ב ע"ב) כותבת שיש איסור לסחור בפירות שביעית, איסור הנלמד מלשון התורה 'והייתה שבת הארץ לכם לאוכלה' - לאוכלה ולא לסחורה. עם כל זאת, כותבת המשנה (שביעית ז, ג), שמותר למכור באופנים מסויימים, נחלקו הראשונים מה כוונתה:

התוספות (סוכה ל"ט ע"א ד"ה וליתיב) הבינו, שרק במקרה בו אדם קנה לעצמו לאכול ונשאר לו, מותר למכור את השאריות. **הרמב"ם** (שביעית ו, ב) **והחזון איש** (שביעית כו, ו) בעקבותיו חלקו וסברו, שכאשר אדם קוטף פירות משדהו, מותר לו למכור חלק מהם, והמשנה אוסרת קטיפה של פירות משדה רק על מנת למכרם, ובלשון החזון איש:

"ומותר ללקט שיעור המותר אף אם אין דעתו לאוכלן אלא למכרם לאחרים, וכשמוכרן הלוקח אוכלן בקדושת שביעית, ומותר לקחת כל אוכלין אפילו בשר ודגים, אבל אסור לקחת בדמים טלית וכיוצא בזה. ואם אין לו ללוקט קונים, מותר לו למסר לחנווני שימכור בשליחתו ויקצוב לו שכר כפועל, אבל לא ימכור לחנווני על מנת למכור."

אלא, שרוב המוכרים בשוק או ברשתות כלל אינם מוכרים את פירותיהם, כך שהיתר הרמב"ם בכלל לא רלוונטי לגבם, וממילא יהיה איסור סחורה בפירות שביעית אלה. כמו כן, גם כאשר מתירים לאדם למכור חלק מהשדה ממנה הוא אוכל, כפי שמציינת המשנה מותר לו למכור רק מספר סעודות לכמה ימים, ולא כמות בלתי מוגבלת כפי שבפועל נהוג במכירה סיטונאית.

ג. נקודה שלישית הקיימת בסחורה בפירות שביעית אותה מונה המשנה במסכת שביעית (ח, ג), היא האיסור למדוד אותם באמצעות כלי מדידה - ומותר רק בהערכה כללית, 'אומדן'. בטעם הדבר נימק **הרמב"ם** (שם ו, ג), שאם יתנהל המסחר בפירות שביעית כבכל שנה, ישכחו שיש איסור לסחור בפירות שביעית ושלמעשה הפירות הם הפקר.

פתרונות לבעיות

כיצד ניתן לפתור בעיות אלו של סחר בפירות שביעית?

אפשרות אחת העוקפת בעיות אלו, היא הסתמכות על היתר המכירה. במקרה זה מוכרים את הקרקע לגוי, וכך לא חלה כלל קדושה על הפירות. היתרון בפתרון זה, שקשה לנהל מערכת שלמה של מסחר בלי היתר מכירה, אך ההפסד הוא שמעבר לכך שיש הסוברים שאין להסכם תוקף הלכתי (חזון איש), גם הרוב המתיר מודה שלא מקיימים באופן זה את מצוות השמיטה.

¹ כמו כן, ניתן לקנות ב'הבלעה', כלומר לשלם על דברים שאינם קדושים ולכלול במחירם גם את מחיר הדבר הקדוש ובכך הכסף לא נקדש, אך לא תמיד פתרון זה ניתן ליישום. כמו כן פתרונות נוספים, כמו קנייה באמצעות צ'ק שנחשבת קנייה בהקפה, שמועילה לדעת החזון איש בחלק מהמקרים (ופשטות גם קנייה בכרטיס אשראי פותרת את הבעיה, כיוון שאין חפץ ממשי שתחול עליו הקדושה), אינה תמיד מועילה, כי בקנייה בשוק משתמשים במזומן, כך שלא תמיד פתרונות אלו קיימים (מעבר לכך שעל דעת החזון איש חלקו רבים).

אפשרות שנייה היא הסתמכות על אוצר בית דין, כפי שנראה מיד. באמצעות אפשרות זו, מצד אחד הפירות קדושים בקדושת שביעית, ומצד שני אפשר לסחור בהם במידה מרובה יותר, ורבים מהאיסורים שלעיל לא שייכים בה. כמובן שגם פתרון זה לא מושלם, אך מכל מקום יש בו יתרונות וכאמור להלן.

אוצר בית דין

מהו אוצר בית דין? התוספתא במסכת שביעית (ח, א) כותבת, שבעבר היו בית דין בשנת השמיטה שולחים שליחים לשדות המופקרים, כדי שיקטפו ויבצרו את הפירות שבשדות וישימו אותם במחסנים גדולים. לאחר מכן היו דורכים את הענבים והופכים אותם לזיתים, זיתים הופכים לשמן, תאנים לדבולות - ומחלקים אותם לציבור בערבי שבתות, ובלשונה:

"הגיע זמן תאנים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין, עוודין אותן ועושין אותן דבילה וכוונסין אותן בחביות, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכוונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו."

א. על אלו פירות דנה התוספתא? **הר"ש סרילאו** (ט, ו) כתב שלמרות שפשט התוספתא מדברת על שנת השמיטה, למעשה היא מדברת על פירות הנקטפים בשנה השישית, שאין בהם קדושה כלל - וזאת מחמת מספר קושיות. **קושיה ראשונה**, כיצד התוספתא כותבת שניתן לקטוף את הפירות כדרכם, והרי יש לקטוף את הפירות בשינוי.

קושיה שנייה, כמו שראינו בתוספתא מובא שדורכים את התאנים ועושים מהם דבולות, וכן דורכים את הענבים בגת לצורך עשיית יין - והרי בתוספתא נוספת (ו, כ) וכן במשנה (ח, ו) מובא בפירוש שאין לעשות כך לפירות השביעית, כדי לעשות היכר בין פירות אלו לפירות שאר השנים, אלא על כרחך שכאשר התוספתא מתירה מלאכות אלו לבית דין, כוונתה לפירות השנה השישית.

ב. **הרמב"ן** (ויקרא כה, טז) חלוק על דברי הר"ש סרילאו וכתב, שהתוספתא אכן מדברת על פירות השנה השביעית. כיצד יתמודד עם קושיותיו? **החזון איש** (שביעית יב, ו) ביאר, שכאשר נאסרו פעולות אלו, הם נאסרו על אדם פרטי, שקוטף את הפירות לצורכיו ובשדהו. לעומת זאת כאן מדובר בבית דין שפועל את הפעולות לצורך אחרים, ומשום כך אין איסור בדבר, ובלשון החזון איש:

"ומהא דתניא בתוספתא והובא ברמב"ן, דבזמן שיש אוצר בית דין דורכים ענבים בגת וזיתים בבית הבד, שמעין דהא דתנן בפרק ח' משנה ו' שאין דורכין ענבים בגת, היינו דווקא הבעלים, אבל אותן שזכו מההפקר מותרים בכל. וקרא דלא תקצור כדרך הקוצרים, בבעלים אזהר רחמנא (= את הבעלים הזהירה התורה)."

כמו כן, בנוסף לכך שלבית דין הותרו פעולות הקצירה לשיטה זו, גם הפעולות שראינו לעיל שמהוות בעיה באדם פרטי (סחר בפירות שביעית, והפיכת המטבעות לקודש) - נפתרות. הסיבה לכך היא, שלמעשה התשלום בעת הקנייה הוא לא עבור הפירות, וממילא הכסף אינו קדוש בקדושת שביעית וכן אין בעיה של מסחר בפירות - שהרי כאמור בתוספתא הפירות מחולקים לציבור, והכסף שנותנים בעת הקנייה מהווה תשלום לפועלים שקטפו בשדות, ולא על הפירות עצמם.²

אם הכסף הוא על עבודת הפועלים ולא על הפירות, כיצד קובעים את מחיר הפירות? **החזון איש** (אגרות ב, עג) כתב, שאכן במקרה מעין זה יש למכור את הפירות במחיר מוזל, כדי שידעו שמדובר באוצר בית דין, והתשלום ניתן עבור שכר הפועלים ולא הפירות.

למעשה

האם פתרון התוספתא נפסק גם הלכה למעשה?

א. ראשונים רבים ובניהם **הרא"ש** (שביעית ט, ח) ו**הרי"ד** (פסחים נא ע"א) הביאו תוספתא זו להלכה, וכן **הרב קוק** ו**החזון איש** סברו שזהו הפיתרון האידיאלי בשמיטה. כמו כן יש שסברו, שגם הרמב"ם שהשמיט אותה מהלכותיו נוקט אותה להלכה, והסבירו את השמטתו בכך שהרמב"ם אוסר רק את פעולות האדם בשדהו ולא את פעולות בית דין, ממילא לא היה צריך לציין היתר זה.

ב. חלק מהאחרונים ובניהם **הרב בן ציון אבא שאול** ו**הרב אליהו** (מאמר מרדכי על שמיטה) חלקו וסברו, שאין לסמוך על אוצר בית דין לבד, ויש לצרף לו גם את היתר המכירה, כלומר גם מוכרים את הקרקע לגוי. גם **הרב קוק** (אגרות א, שיג), למרות שסבר שאוצר בית דין הוא פתרון טוב, בגלל שבמקרה מעין זה יש למכור את הפירות במחיר מוזל, כתב שטוב לצרף את היתר המכירה.

היתרונות והחסרונות

עולה, שהיתרון של אוצר בית דין, שלמעשה בזכות כך אפשר לאכול פירות שמיטה, מה שאין כן בהיתר המכירה. אלא שבמציאות, לא נראה שאפשר לסמוך רק על פתרון זה. **ראשית**, בגלל שהתשלום הוא כנגד עבודת הפועלים ולא כנגד הפירות, ייתכן מצב בו משלמים כסף לפועלים ולא מצליחים למכור את כל הפירות, ומנהלי האוצר מפסידים כסף רב (כפי שקרה בשמיטה הקודמת).

שנית, ירקות רבים משווקים לחוץ לארץ. אוצר בית דין אמנם מאפשר למכור את הפירות הקיימים, אך לא מתיר לזרוע חדשים כפי שמתיר היתר המכירה - והפגיעה הכלכלית ואיבוד השוק באי שיווק ירקות חדשים חודשים רבים גדול. כמו כן, גם כאשר מדובר בפירות, היתר המכירה מתיר לעשות פעולות בשדה שאי אפשר לעשות באוצר בית דין.

שלישית, יש לא מעט שערערו עקרונית על אוצר בית דין במתכונתו בזמן הזה וכתבו, שההיתר קיים רק כאשר אכן הפירות נחשבים מופקרים ואז בית דין לוקחת אותם ומשווק אותם לציבור, אבל כאשר בית דין עושה הסכם קבוע עם בעל השדה - למעשה השדה לא באמת הפקר, ולאוצר בית דין אין תוקף.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² האם גם בעיית מדידת הפירות נפתרת, ויהיה מותר למדוד אותם במשקל ולא באומד? **הרב רימון** (שמיטה כהלכה עמ' 264) כתב שמסתבר שכן, כיוון שבעיית המדידה היא חלק מבעיית הסחר בפירות, וכאשר לא סוחרים אין בעיה. אמנם, כפי שהוא הרגיש ורמז, יש מקום רב לחלוק, וייתכן שכיוון שאחרי הכל הפירות קדושים בקדושת שביעית, גם בהם יש איסור מדידה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com